

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ТА МЕЖ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

DETERMINATION OF THE SUBJECT AND LIMITS OF PROOF DURING TRIAL PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Омельчук Л.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Університет державної фіскальної служби України

Федоренко Є.В., студентка VI курсу
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

Одними з найважливіших завдань сучасної української держави та суспільства є забезпечення дотримання законності, викорінення будь-яких порушень правопорядку, протидія злочинності й усунення причин та умов, що її породжують і сприяють її розвитку.

Доказовий процес як пізнавально-посвідчувальна діяльність у кримінальному провадженні виступає основою для правильного вирішення кожного провадження по суті та вирішення завдань, що поставлені перед українською державою. У теорії кримінального процесуального доказування предмет доказування є одним із важливіших понять, оскільки це питання про те, що підлягає доказуванню у кримінальному судочинстві, тобто питання про сукупність явищ зовнішнього світу, пізнання яких необхідне для досягнення завдань кримінального судочинства. Поряд із поняттям «доказування» теорія вводить інше поняття, яке нерозривно з ним пов'язане і слугує забезпеченню достовірності встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, – «межі доказування». Правильне визначення поняття меж доказування сприяє встановленню всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Адже помилка у визначенні меж доказування може спричинити безкінечне чи, навпаки, поверхнєве встановлення обставин, які підлягають доказуванню. Від правильного визначення предмета та меж доказування залежить забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Незважаючи на важливість цих правових категорій для практики кримінального процесу, поняття «предмет доказування» та «межі доказування» не закріплені на законодавчому рівні. У наведеній статті ставиться завдання розглянути проблему розуміння сутності меж доказування під час здійснення кримінального процесуального доказування як питання, що спричиняє постійні дискусії в доктрині кримінального процесу.

Ключові слова: предмет доказування, межі доказування, доказування, кримінальне провадження.

One of the most important tasks of the modern Ukrainian state and society is to ensure the rule of law, eradicate any violations of law, counteract crime and eliminate the causes and conditions that generate it and contribute to its development.

The evidentiary process as cognitive-verification activity in criminal proceedings is the basis for the correct decision of each proceeding in essence and solving the tasks set before the Ukrainian state. In the theory of criminal procedural proof, the subject of proof is one of the most important concepts, as it is a question of what is subject to proof in criminal proceedings, that is the question of a set of phenomena of the outer world, cognition of which is necessary for achieving the goals of criminal proceedings. Along with the concept of proof, theory introduces another concept, which is inextricably linked to it and which serves to ensure the reliability of determining the circumstances relevant to the criminal proceedings – the "limits of proof". Correct definition of the concept of the limits of proof helps to establish all the circumstances to be proved in criminal proceedings. After all, an error in determining the limits of proof can lead to endless or superficial determination of the circumstances to be proved. Ensuring a prompt, complete and impartial investigation and trial depends on the correct definition of the subject matter and the limits of proof. Despite the importance of these legal categories in the practice of criminal proceedings, the concepts of "subject of proof" and "limits of proof" are not enshrined in legislation. Accordingly, this article aims to address the problem of understanding the limits of proof in the exercise of criminal procedural of proof as questions, that is subject to ongoing discussion in the doctrine of criminal procedure.

Key words: proof, proof limits, proof subject, criminal proceedings.

Актуальність теми. Реформа кримінального процесуального законодавства, яка відбувалась у 2012 р. [1] і не припиняється й дотепер, вимагає не тільки осмислення, а й змін у правосвідомості науковців, правозастосовників та суспільства загалом. Новий правовий вимір, який перебуває на стадії формування в нашій країні, вимагає перегляду догматичних уявлень про сутність окремих кримінальних процесуальних інститутів. Насамперед це стосується кримінального процесуального доказування. Детальне дослідження засад правового регулювання даної сфери, визначення особливостей предмета та меж доказування під час судового розгляду дозволить з'ясувати напрямки її вдосконалення, що є важливим і актуальним для правової науки.

Аналіз наукових досліджень. Проблеми доказування у кримінальній процесуальній доктрині свого часу досліджували Р.І. Благута, В.В. Вапнярчук, В.А. Глушков, В.С. Гнатенко, М.В. Деєв, Ю.В. Задорожко, В.С. Зеленецький, І.М. Коз'язов, Я.Ю. Конюшенко, С.В. Курильов, А.М. Ларін, В.Г. Лукашевич, П.А. Лупінська, А.О. Ляш, Г.М. Мінковський, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.Є. Омельченко, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, М.І. Стан-

кович, В.І. Фаринник, Ф.Н. Фаткуллін, І.В. Цюприк, М.М. Яковлев. Проте безпосереднім предметом досліджень здебільшого виступали лише окремі питання кримінального процесуального доказування.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження доказування на стадії судового розгляду, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в даній сфері.

Виклад результатів дослідження. Процес доказування у кримінальному провадженні має за кінцеву мету отримання знань, максимально наближених до об'єктивної реальності. Досягнення такого результату стає можливим лише за умови повного та достовірного встановлення всіх обставин для розкриття вчиненого кримінального правопорушення.

На стадії судового розгляду в доктрині кримінального процесу розрізняють низку особливостей доказування як в аспекті предмета доказування, загальних питань доказування (реалізація принципів кримінального процесу, можливий незбіг меж доказування на стадії судового розгляду зі стадією досудового розслідування), збирання доказів (збирання нових доказів поряд із перевіркою вже

наявних), особливості фіксації зібраних доказів, їх перевірки (адже проведення слідчих та судових дій, які є аналогічними за змістом, мають відмінності порядку їх проведення) і оцінки (основна увага приділяється перевірці й оцінці доказів, що зібрані на стадії досудового розслідування, а вирок обґрунтовується лише тими доказами, які розглянуті в судовому засіданні) [2, с. 16].

Зазвичай предмет доказування співвідносять із сукупністю обставин, які підлягають доказуванню. Питання про функціональне призначення обставин загального предмета доказування активно дискутувалось в юридичній літературі. Деякі процесуалісти підтримували позицію, що їхнім призначенням є встановлення тільки відомостей, які вказують на факт учинення злочину конкретною особою (див., наприклад: [3, с. 89, 90]). Незважаючи на наявність, поряд з обтяжуючими обставинами, законодавчо регламентованого обов'язку встановлення пом'якшуючих обставин, позиція науковців не змінювалась. Оскільки вважалось, що пом'якшуючі обставини для винесення обвинувального вироку мають бути об'єктивно досліджені.

Однак, очевидно, що такий підхід односторонній. Для уникнення такого розуміння функціонального призначення обставин предмета доказування законодавець доповнив ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України обставинами, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження, обставинами, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Уважаємо, що такі законодавчі нововведення нашою думкою, що функціональним призначенням предмета кримінального процесуального доказування є всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження, які спростовують чи підтверджують наявність головного факту.

У процесі аналізу предмета кримінального процесуального доказування варто зупинитись на ще одному важливому питанні – проблемі «головного факту».

Натепер питання виділення та необхідності існування самого поняття «головний факт» є дискусійним. У кримінальній процесуальній літературі висвітлені різноманітні погляди науковців щодо цього. «Прибічники однієї позиції вважають, що всі обставини, що включаються до предмета доказування, по суті, вважаються головними, які рівною мірою підлягають доказуванню» [4, с. 185]. «Поділ же обставин, які підлягають доказуванню, на головний та інші факти не приносить користі ні теорії, ні практиці кримінального судочинства і є зайвим» [5, с. 20]. «Крім того, якщо визнавати «головний факт», то можна припустити, що існують факти й «неголовні», які не потребують ретельного встановлення» [6, с. 20].

Особливо цінною для дослідження даної тематики є думка Ю.К. Орлова, який розуміє зміст головного факту як «факт учинення кримінального правопорушення певною особою» [7, с. 54]. Таку думку підтримав і А.А. Кухта, який із предмета доказування, який він уважав головним фактом, виділяв «центральный факт – учинення особою суспільно небезпечного діяння, який має бути доказаний абсолютно достовірно» [8, с. 204]. Важлива роль головного факту в такому сенсі порівняно з іншими елементами процесу доказування, а також його специфічні особливості полягають у тому, що:

а) усі інші обставини встановлюються тільки щодо головного факту. Отже, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення, обставини, що є підставою для закриття кримінального провадження тощо, встановлюються лише щодо конкретної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Адже без встановлення головного факту пізнання всіх інших обставин втрачає сенс;

б) у разі невстановлення головного факту кримінальне правопорушення вважатиметься нерозкритим,

а завдання кримінального провадження – невиконаними. Невстановлення інших обставин, хоча і знизить ефективність кримінального провадження, однак не виключить цілком його завершення та виконання завдань, які перед ним стоять. Так, особа може бути засуджена за вчинення кримінального правопорушення без доведення обтяжуючих обставин;

в) встановлення головного факту в негативній формі означає, що відпадає потреба пізнання всіх інших елементів предмета доказування [7, с. 54, 55].

Варто зазначити, що поняття головного факту регламентовано п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 91 КПК України.

Отже, вважаємо, що «головний факт – це та частина предмета доказування, яка надає останньому справжнього змагального характеру». Таке виокремлення дозволяє висловити пропозицію про необхідність нормативного регулювання висловлення сторонами на початку судового процесу власного головного тезису доказування, що відображатиме змагальність судового розгляду.

Окремо варто зупинитися на тому, що предмет доказування складається як з матеріально-правових фактів (обставин), так і з фактів, що мають процесуальне значення. Наприклад, результатом невстановлення або ігнорування фактів процесуального характеру, що вказують на існування підстав для зупинення чи закриття кримінального провадження, залишення апеляційної чи касаційної скарги без руху або їх повернення тощо, є ухвалення рішення, що не відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства. У такому разі кінцева мета доказування не буде досягнута, адже судом не встановлено факти, що мають значення для кримінального провадження. До фактів, які мають процесуальне значення, також можна віднести такі: поважність причини відсутності особи, яка не з'явилася за викликом суду; відсутність обставин, що виключають участь у кримінальному провадженні певного суб'єкта кримінального провадження тощо.

Необхідно також відзначити, що предмет доказування, передбачений ст. 91 КПК України, під час судового розгляду може мати певну специфіку. Так, якщо судовий розгляд здійснюється в загальному порядку, то суд має встановити всі обставини, визначені у ст. 91 КПК України, та перевірити й оцінити всі докази стосовно них. Водночас межі доказування визначаються предметом доказування й обмежуються нормативними положеннями щодо меж судового розгляду, який проводиться лише стосовно особи, який висунуто обвинувачення, і в межах відповідно до обвинувального акта, крім випадків, що передбачені ч. 2 та ч. 3 ст. 337 КПК України.

Під час застосування судом процедури «скороченого судового розгляду» межі доказування трансформуються. Згідно із ч. 3 ст. 349 КПК України встановлено, що «суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому разі вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку» [9].

Щоб всебічно та повно розкрити поняття «межі доказування», зупинимось на двох його окремих аспектах: сутності поняття «межі доказування» та критеріях визначення моменту досягнення необхідних меж доказування.

У контексті першого аспекту сутність даного поняття варто визначати як границі доказової діяльності, що забезпечують певний обсяг знань суб'єкта доказування про обставини кримінального правопорушення, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, і який є достатнім для закінчення кримінального процесуального доказування або для ухвалення певного процесуального рішення

чи здійснення певної процесуальної дії. Тут ідеться не про границі того, що підлягає доказуванню, а про межі тієї діяльності, яка утворює зміст процесу доказування.

Щодо другого аспекту меж доказування, встановлення моменту досягнення вищезазначених границь доказової діяльності, можна використовувати різні критерії, серед яких можуть бути окремі підходи науковців до розуміння меж доказування.

Зокрема, це:

– кількісний показник доказової діяльності: для висновку про дослідження всіх обставин предмета доказування достатня певна сукупність доказів. Цей показник не має цифрового значення, адже він визначається через термін «сукупність доказів». А це означає, що жоден окремих доказ (наприклад, показання про визнання особою своєї винуватості) не є достатнім для висновку про доведеність тієї чи іншої обставини, бо достатньою може бути лише їх сукупність;

– кількісний характер доказування: дослідження всіх можливих версій; проведення необхідних слідчих (розшукових) і судових дій, однак тут акцент робиться на шляхах, які до них ведуть до отримання доказу;

– якісний показник: ступінь точності знань про обставини, що підлягають доказуванню, їхня достовірність або ймовірність. Такі знання повинні перебувати у взаємозв'язку й давати можливість для формулювання однозначних висновків, а не суперечити одне одному. Доки є суперечливі знання про наявні обставини, висновок про їх доведеність є сумнівним, а це означає, що необхідних меж доказування не досягнуто [10, с. 101].

Отже, можна вважати, що «межі доказування» – поняття суб'єктивне, адже їх визначення залежить від певного суб'єкта доказування й обставин, які треба встановити на тому чи іншому етапі кримінального провадження. Однак належне розуміння сутності меж доказування та моменту їх досягнення є досить важливим для доказової діяльності суб'єктів доказування.

Дослідження меж доказування є справді важливим, адже суб'єкти мають розуміти їх правильне визначення. У разі безпідставного звуження цих меж у кримінальному провадженні деякі обставини предмета доказування будуть недостатньо досліджені. А і разі безпідставного розширення відповідних меж матиме місце невиправдана надмірність доказової інформації.

Необхідно також розглянути питання співвідношення меж на таких стадіях, як досудове розслідування й судовий розгляд. На думку О.П. Литвин, «розширення меж доказування, які досягнуті при розслідуванні, – закономірна й необхідна умова судового розгляду» [11, с. 9, 10]. Однак більшість науковців вважають, що закон вимагає повного, об'єктивного і всебічного дослідження всіх обставин кримінального провадження. Оскільки предмет доказування збігається на обох вказаних стадіях, то й межі доказування не повинні відрізнятися як на досудовому розслідуванні, так і на стадії судового розгляду. Проте через пошуковий характер процесуальної діяльності на вказаних стадіях та відсутність чіткого визначення меж доказування ці межі можуть і не збігатися. Вони можуть бути ширшими на стадії досудового розслідування, ніж у судовому розгляді, і навпаки.

На нашу думку, саме такий підхід є виправданим. Оскільки судовий розгляд здійснюється відповідно до таких засад кримінального провадження, як: змагальність (ст. 22 КПК України), безпосередність дослідження доказів (ст. 23 КПК України), гласність і відкритість (ст. 27 КПК України), а також за участю заінтересованих у результатах кримінального провадження осіб, можна говорити про високий рівень доказування. Уважаємо, що це не дає підстав робити висновок про ширші межі доказування на цій стадії, адже вони можуть і не змінюватися. Така незмінність меж доказування під час судового розгляду означає, що досудове розслідування є якісним, якщо ж мають місце відповідні зміни, то це свідчить про зворотне.

Висновки. Під час судового розгляду метою доказування у кримінальному провадженні можна визначити встановлення фактичних обставин кримінального провадження в обсязі, що є необхідним для правильного застосування норм матеріального та процесуального права для встановлення неупередженого та справедливого судового рішення. Характер відомостей щодо вчиненого кримінального правопорушення є об'єктивним та може змінюватися залежно від обставин кримінального правопорушення (що впливає на можливість його розкриття та відкриття особи, що його вчинила), юридичних особливостей кримінального провадження (дотримання норм кримінального процесуального законодавства під час збирання та перевірки доказів тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 11.08.2020).
2. Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 214 с.
3. Криміналістика : навчальний посібник / О.О. Волобуєва та ін. ; за ред. А.Ф. Волобуєва. Київ : КНТ ; Самміт-Книга, 2011. 504 с.
4. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій : навчальний посібник. 2-ге вид. змін. і доп. Київ : Істина, 2008. 488 с.
5. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Нац. акад. внутрішн. справ. Київ, 2005. 272 с.
6. Бабанли Р.Ш., Сіроткіна М.В. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування. *Адвокат*. 2013. № 10. С. 19–21.
7. Погорецький М.А., Ленко М.О., Сергеева Д.Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою : монографія. Київ : Алерта, 2014. 300 с.
8. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 11.11.2020).
10. Валнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
11. Кримінальне процесуальне право України : навчальний посібник / Р.І. Благути та ін. ; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.